

Piotr A. Czyż

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny
piotrek.cz@wp.pl

Włodawski okres 9 Pułku Artylerii Ciężkiej w fotografii. Zbiory Janiny Jachimczuk

*9th Heavy Artillery Regiment period in Włodawa (in photography).
Collections from Regina Jachimczuk*

ABSTRACT

9th heavy artillery regiment (later 9PAC) was is one of the types of troops that during the interwar period was in combat readiness in the Second Polish Republic. Formation began on December, 1918. From that day, one can speak of the germ of a future army stationed in Włodawa in the years 1933-1939. 9 PAC became one of the organizers of life in Włodawa in the interwar period. Always willing to help and ready for action.

Key words: barracks, regiment, Włodawa, heavy artillery, soldier, army

Słowa kluczowe: koszary, pułk, Włodawa, artyleria ciężka, żołnierz, wojsko

Na łamach „Radzyńskiego Rocznika Humanistycznego” ukazało się dotychczas kilka artykułów poświęconych zagadnieniu historii wojskowości. Wśród autorów podejmujących wspomnianą tematykę prym wiodą dwaj autorzy: dr Paweł Borek¹ z Białej Podlaskiej oraz dr Wiesław Charczuk² z Siedlec. Autorzy skupili się

¹ Artykuły dra Pawła Borka: *Oddziaływanie garnizonów wojskowych południowego Podlasia na społeczeństwo lokalne w okresie międzywojennym*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 9, 2011, s. 42-58; *Postawa społeczeństwa południowego Podlasia wobec kontruderzenia znad Wieprza w sierpniu 1920 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 8, 2010, s. 62-79; *Obchody świąt i uroczystości pułkowych i państwowych w garnizonie Siedlce 1918-1939*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 11, 2012, s. 47-62; *Garnizon Biała Podlaska podczas wojny obronnej 1939 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 3, 2005, s. 119-135.

² Artykuły dra Wiesława Charczuka: *Pomoc oddziałów Polskiego Państwa Podziemnego z południowego*

na dwóch garnizonach w Siedlcach i Białej Podlaskiej oraz wydarzeniach okresu lat 1944-1947. Ciekawym uzupełnieniem artykułów powyższych autorów stanowił aneks fotograficzny przygotowany przez Artura Rogalskiego³ z Siedlec.

Z garnizonem siedleckim nieodłącznie związana była jednostka 9 Pułku Artylerii Ciężkiej stacjonująca w innym podlaskim mieście, we Włodawie. W historiografii wojskowości są dostępne dwie mini-monografie dotyczące wspomnianej jednostki. Są to publikacje autorstwa Artemiego Andzaurowa i Andrzeja Szczepańskiego⁴ dotyczące 9 Pułku Artylerii Ciężkiej, wydane odpowiednio w dwóch cyklach poświęconych poszczególnym działaniom wojennym w pierwszej połowie XX wieku. Pierwszy cykl to „Zarys historii wojennej pułków polskich 1918-1920”⁵, zaś drugi: „Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej”⁶. W obu mini-monografiach możemy zapoznać się z historią formowania się jednostki, ale także z historią udziału dywizjonów pułku w dwóch wojnach pierwszej połowy XX wieku: wojnie polsko-bolszewickiej oraz kampanii wojnie obronnej 1939 r.⁷

9 Pułk Artylerii Ciężkiej (9 PAC) stacjonował we Włodawie od 1933 roku, ale zanim został dyslokowany we Włodawie stworzono go z trzech różnych dywizjonów rozproszonych po terenie II Rzeczypospolitej. Lokacja dywizjonów sprawiła nie lada wyzwanie w ówczesnych warunkach, ale także zanim sytuacja kompletnie się uspokoiła 3 dywizjony musiały przebyć szlak bojowy, aby ostatecznie zakotwiczyć w miejscach stałego pobytu w czasie pokoju, a ostatecznie stacjonować we Włodawie.

Formowanie pułku i poszczególnych dywizji było rozłożone w czasie. Pierwsze wzmianki o formowaniu możemy odnaleźć już w grudniu 1918 r. Pierwszym i najstarszym pułkiem, który miał stać się częścią 9 PAC był III dywizjon powołany do życia w Przemyślu rozkazem Dowódcy Artylerii w Krakowie z dnia 5 grudnia 1918 r. Miał stać się załącznikiem innej formacji wojskowej, a mianowicie 1

Podlasia i wschodniego Mazowsza dla Powstańczej Warszawy w sierpniu 1944 roku, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 12, 2014, s. 121-140; *Fakty i mity w akcji zgrupowania Kedywu Obwodu Siedlce AK na Schnellzug mit Fronturlauberanteilung „SF-Zug Nr 82” pod Borkami Kosami 29 lutego 1944 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 9, 2011, s. 79-90; *Działalność zbrojna „żołnierzy wyklętych” przeciwko władzy komunistycznej na terenie gminy Zbuczyn w latach 1944-1956*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 11, 2012, s. 107-126.

³ A. Rogalski, *Siedlecki garnizon – 13 fotografii*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 11, 2012, s. 63-70.

⁴ Andrzej Szczepański jest synem jednego z żołnierzy 9 Pułku Artylerii Ciężkiej, Jana Szczepańskiego; zmarły w 1979 r.

⁵ A. Andzurow, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku artylerii Ciężkiej*, Warszawa 1929, s. 40.

⁶ A. Szczepański, *9 Pułk Artylerii Ciężkiej*, Pruszków 1998, s. 54.

⁷ Dwie pozycje, mimo, że dotyczą tego samego zagadnienia, czyli 9 Pułku Artylerii Ciężkiej, są napisane w podobny sposób zaczynając od formowania poszczególnych dywizjonów pułkowych. Podejmując analizę porównawczą obu wspomnianych pozycji mini-monograficznych i części poświęconej formowaniu dywizjonów w całość można zauważyć szczegółowe różnice. W pozycji dotyczącej okresu walk lat 1918-1920 mamy zastosowany układ chronologiczny począwszy od formowania III Dywizjonu w Przemyślu, II Dywizjonu w Poznaniu oraz I Dywizjonu w Dęblinie-Zajezerzu. Natomiast w drugiej pozycji autorstwa Andrzeja Szczepańskiego mamy odwrotny układ przedstawiający zestawienie formowania według poszczególnych dywizjonów.

Przemyskiego Pułku Artylerii Ciężkiej, a począwszy od 18 grudnia został przemianowany na 2 Pułk Artylerii Ciężkiej⁸.

Jak podają Andzurow i Szczepański, brakowało siły pociągowej, umundurowania oraz niezbędnego ekwipunku umożliwiające działanie⁹.

Również w grudniu 1918 r. zaczęła formować się II dywizja. Andzurow wspomina o początkach 27 grudnia, zaś u Szczepańskiego w ogóle data ta się nie pojawia. Pułk powstaje przy koszarach nr 35 w Sołaczu k. Poznania¹⁰. Dywizjon miał ułatwiony dostęp do ekwipunku oraz wszelkiego zaplecza, które umożliwiło szybsze formowanie i organizację dywizji. Szybkość formowania i organizacji umożliwiło przejście koszar pruskich.

Najpóźniej swoją organizację i formowanie rozpoczęła I dywizja. Na miejsce formowania wybrano Dęblin - Zajezerze na podstawie rozkazu organizacyjnego Nr 3 Inspektoratu Dowództwa Okręgu Generalnego w Lublinie¹¹ z dnia 25 czerwca 1919 r.¹². Rozpoczęcie formowania rozpoczęto 29 czerwca 1919 r.¹³.

Dywizjony przysłego 9 PAC brały udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1921¹⁴. Po zakończonej wojnie dywizjony rozpoczęły kolejny okres w formowaniu. Rozkaz z 22 sierpnia 1921 r. określał skład i strukturę oraz ustalił porządek organizacyjny. I dywizjon stacjonował w rejonie Mołodeczna i dopiero później jako I/9. PAC został przeniesiony 8 września 1922 r. do Brześcia nad Bugiem jako stałe miejsce postoju.

II/9. PAC przechodził przebrojenie w Bydgoszczy, skąd skierowany został do Starogardu jako 30 Syberyjski Dywizjon Artylerii Ciężkiej. We wrześniu przeniesiony do Białej Podlaskiej, a stąd w dniu 15 listopada już jako II/9 do Siedlec.

Dłuższą drogę reorganizacji miał III dywizjon. Na początku 1921 r. dywizjon zostaje przeniesiony w okolice Ostrołęki, gdzie zostaje przemianowany na 4. Dywizjon Artylerii Ciężkiej. Następnie w połowie maja tego samego roku relokowany zostaje do Kalisza. W październiku 1921 r. przechodzi ponowną reorganizację i staje się I Dywizjonem 8 Pułku Artylerii Ciężkiej z siedzibą w Toruniu. Dwa miesiące później przemianowany na II dywizjon 8 Pułku Artylerii Ciężkiej w Grudziądzu. Na wiosnę 1922 r. dywizjon włączono w skład 9 Pułku Artylerii Ciężkiej, jako III dywizjon, wraz ze zmianą numeracji baterii. W dniu 15 kwietnia 1922 r. przybył do Siedlec¹⁵.

⁸ A. Andzurow, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku artylerii Ciężkiej...*, s. 4.

⁹ Tamże; A. Szczepański, *9 Pułk Artylerii Ciężkiej...*, s. 6.

¹⁰ Tamże, s. 5.

¹¹ Więcej na temat organizacji Dowództwa Okręgów Generalnych na przykładzie okręgu Lwowskiego zob. Adam A. Ostanek, *Dowództwo Okręgu Generalnego „Lwów”, czyli o początkach terenowej administracji wojskowej w Małopolsce Wschodniej (1919-1921)*, „Historia i Świat”, nr 3, 2014, s. 187-209 oraz artykule Reginy Czarneckiej, *Organizacja Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWOJSK.) w latach 1918-1921*, https://caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/b27/b27_5.pdf (dostęp: 11.02.2018 r.).

¹² A. Andzurow, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku Artylerii Ciężkiej...*, s. 22.

¹³ A. Szczepański, *9 Pułk Artylerii Ciężkiej*, Pruszków 1998, s. 3.

¹⁴ Dokładny opis udziału można odnaleźć w pozycji A. Andzurowa, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku Artylerii Ciężkiej*, na stronach od 4 do 35 strony. A dzieląc na poszczególne dywizjony i opisy działań wojennych przedstawia się następująco: III Dywizjon - 4-18, II Dywizjon 18-22, I Dywizjon 22-35.

¹⁵ A. Andzurow, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku Artylerii Ciężkiej...*, s. 35.; A. Szczepański, *9 Pułk Arty-*

Przybycie II i III dywizjonu do Siedlec oraz przybycie w dniu I dywizjonu 8 września 1922 r. do Brześcia nad Bugiem przyjmowany jest jako okres faktycznego ukształtowania się 9 PAC¹⁶.

Po przybyciu wojsk do Włodawy w 1933 r. zagospodarowano pobliskie koszar, które usytuowane były na wysokiej skarpie nad Bugiem, poza granicami miasta, w odległości ok. 1,5 km na północ od Włodawy (granicę miasta stanowiła ul. Lubelska). W koszarach podczas zaborów stacjonowała carska XVII brygada artylerii polowej, a w okresach napięć niepodległościowych 3-4 sotnie Kozaków dońskich lub kubańskich.

Regina Jachimczuk, córka Jana Mazurka – jednego z podoficerów stacjonujących w okresie międzywojennym we Włodawie, tak wspomina koszar: „ten mały, oddalony, oddzielny świat koszarowy miał na swoim terenie dobrze zorganizowane życie. Stosunki pomiędzy rodzinami wojskowymi a mieszkańcami miasta były z tego powodu luźne”¹⁷.

Dalej opisując koszar, pani Regina wspomina:

„w koszarach były dwa kasyna (oficerskie i podoficerskie), gdzie dorośli mogli spędzać wolny czas przy grze w bilard, w brydża, przy herbacie, a w karnawale potańczyć. Świetlica koszarowa zapraszała na akademie i imprezy związane ze świętami państwowymi. Żony wojskowych były zrzeszone w KLUBIE RODZINY WOJSKOWEJ (Klub Rodziny Wojskowej opiekował się szkołą wiejską w Komarówce – przyp. aut.). Spotykały się więc na zebraniach omawiając swoje problemy, organizując kwesty charytatywne, teatrzyk młodzieżowy, zabawy i spotkania”. W dalszej części listu czytamy: „Wielkie znaczenie rekreacyjnie miał park koszarowy, pełen licznych drzew, alejek, ławeczek, a na wiosnę kwitnących bzów (skupionych w środku parku w tzw. Okrągłaku). Obok koszar nad Bugiem była przystań kajakowa z wypożyczalnią kajaków, z kabinami i ławeczkami. W czasie zimy góra koszarowa była rajem dla dzieci i młodzieży, można było z niej zjeżdżać na sankach lub nartach. W okresie letnim były organizowane jednodniowe wycieczki do Tomaszówki, gdzie były sosnowe, piękne lasy (transportem były wozy ciągnięte przez konie)”¹⁸.

Wraz z żołnierzami na terenie koszar mieszkały ich rodziny. Pani Regina będąc młodą dziewczynką wspomina te beztrudne lata, ale także wszystkie obowiązki, jakie spadały na rodziny, dzieci wojskowych. Również kwitło życie towarzyskie w tym małym kresowym miasteczku.

„(...) Żony wojskowych były zrzeszone w Klubie Rodziny Wojskowej. Spotykały się więc na zebraniach omawiając problemy, organizując kwesty charytatywne, teatrzyk młodzieżowy, zabawy i spotkania. (...) Do szkoły chodziło się w gromadzie i w ten sam sposób wracało. Mimo tak dobrze zorganizowanego życia w tym oddalonym od miasta świecie – ścisłe kontakty z miastem były

lerii Ciężkiej..., s. 10.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Życie koszar oraz ich relacje z miastem*, List Reginy Jachimczuk z 29 listopada 2013 roku, s. 1.

¹⁸ *Życie koszar oraz ich relacje z miastem...*, s. 1-2.

niecodzienne. Koniecznością było codzienne chodzenie do szkoły, w niedzielę do kościoła, do sklepów, lekarza, fryzjera, krawca, szewca. Odbywane drogi z koszar do miasta nie było trudne w lecie, ale w zimie było bardzo dotkliwe z powodów niekiedy silnych mrozów i wiatrów. Nie można pominąć faktu kontaktowania się mieszkańców koszar z mieszkańcami miasta. Były to uroczyscie obchodzone święta narodowe, w czasie których wszyscy zbierali się na rynku wokół trybuny z obecnymi tam wyższymi urzędnikami generalicją. Brało udział również wojsko z orkiestrą wojskową. Były również wspólne spotkania na placu sportowym w mieście (tym samym, który istnieje i dzisiaj) z okazji meczy, festynów, zawodów konnych itp. Miejscem spotkań towarzyskich był Klub Urzędniczy przy ul. Piłsudskiego, gdzie spotykało się przy brydżu, na kolacjach i wieczorkach tanecznych¹⁹.

Żołnierze stacjonujący we Włodawie niejednokrotnie jeździli do centrum, aby załatwić sprawy dotyczące życia koszar bądź sprawy rodzinne. Regina Jachimczuk podaje, że „Włodawa liczyła ponad 10 tysięcy mieszkańców, w których przeważała ludność żydowska (około 70%). Ludność żydowska była więc widoczną większością w życiu codziennym – handlu, rzemiośle, w szkole podstawowej, na ulicy”²⁰.

Żołnierz kampanii wrześniowej Romuald Kompf napisał:

„(...) [Włodawa] po prostu zwykle kresowe miasteczko jakich było wiele na wschodnich terenach Polski. Całą ozdobą miasteczka Włodawy było jego piękne położenie na wzgórzu, wiele zieleni i malownicza rzeka Bug kręto płynąca na dole oraz olbrzymi staw oddzielony od rzeki groblą z rozłożystymi na niej wierzbami, w którym gnieździły się niezliczone ilości różnego gatunku śpiewającego ptactwa. (...) W mieście kilka zabytkowych obiektów, jak: barokowy kościół dawny Klasztor Ojców Paulinów z 1717 roku założony przez Księcia Czartoryskiego i Pocięja (1741-1780 r.) oraz tuż obok kompleks budynków poklasztornych, (...). W dole od strony południowej był dziki park miejski (...). W głębi ulicy Kościuszki stał pomnik Naczelnika Tadeusza Kościuszki ufundowany przez społeczeństwo włodawskie, za nim mały park kasztanowy i piękna stylowa Cerkiew prawosławna z kopułami. Dalej w centrum miasta na rynku zabytkowy czworobok mocno zniszczony i zaniedbany. Na ulicy Solnej dwie prastare Synagogi żydowskie²¹ i przy końcu tej ulicy piętrowy drewniany budynek Magistratu, a obok remiza strażacka z wieżyczką do ćwiczeń ochotniczej straży pożarnej. Jeszcze nieco dalej młyn i elektrownia żydowska Czerwonogóry i Barenholca. W drugim znów kierunku miasta na północ ulica Różaniecka na której (...) murowana jednopiętrowa Szkoła Podstawowa i po przeciwnej stronie budynek skarbowców, za nim ogrody, cmentarz katolicko-prawosławny, tartak, szpital powiatowy, dwa bloki mieszkalne dla rodzin wojskowych i koszary 9 PAC. (...) Znali się tu wszyscy nawzajem i pomagali sobie. Jednym słowem było to zwyczajne prowincjonalne

¹⁹ *Życie koszar oraz ich relacje z miastem*, List Reginy Jachimczuk z 29 listopada 2013 roku, s. 1-2.

²⁰ *Stosunki żydowsko-polskie w szkole podstawowej we Włodawie w latach 1934-39*, List Reginy Jachimczuk z 29 listopada 2013 roku.

²¹ Synagogi budowane w XVIII wieku.

miasteczko, jak wiele innych kresowych miast i miasteczek na wschodnich rubieżach Państwa Polskiego²².

W tym małym kresowym miasteczku, jakim była Włodawa w tym okresie, życie tętniło również dzięki obecności wojska. Żołnierze 9 PAC, oprócz własnego wojskowego świata, nawiązywali także kontakty ze społeczeństwem miasta. Dowódcy pułku niejednokrotnie brali udział w zebraniach Rady Miejskiej, a żołnierze czynnie brali udział w uroczystościach państwowych. Tradycję po 9 PAC dziedziczy 2 Dywizjon Artylerii Samobieżnej 5 Lubuskiego Pułku Artylerii²³.

W latach 1922-1939 dowódcami 9 PAC byli odpowiednio: ppłk Franciszek Szczuka, pełniący obowiązki dowódcy pułku w 1922 r, a następnie w latach 1923-1929 płk Ferdynand Müller²⁴ w latach 1929-1938, zaś ostatnim dowódcą w latach 1938-1939 był ppłk dypl. Adam Działtowski²⁵.

Prezentowane zdjęcia nie były dotychczas publikowane oraz nie są znane szerszemu gronu społeczeństwa. Niektóre zostały zaprezentowane na wystawie pt. *Od wojny do wojny. Włodawa i okolice w latach 1914-1945*, zorganizowanej w ramach Festiwalu Trzech Kultur we Włodawie w 2014 roku²⁶. Zdjęcia mają charakter osobisty, pokazują żołnierskie i rodzinne życie. Na fotografiach nie ma żadnych adnotacji dotyczących zakładu fotograficznego, w którym wykonano odbitki, napisów i informacji autora. Stanowią one kopalnię wiedzy o 9 Pułku Artylerii Ciężkiej we Włodawie, choć są zaledwie przyczynkiem do zgłębienia historii pułku stacjonującego niegdyś we Włodawie.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ

Andzurow A., *Zarys historii wojennej 9-go Pułku artylerii Ciężkiej*, „Zarys historii wojennej pułków polskich 1918-1920”, Warszawa 1929.

Czyż P. A., *Odnaleziony czas życia włodawskich koszar 1933-1939*, „Wschód”. Kwartalnik społeczno-kulturalny, nr 3 (15) 2014, s. 25-27.

Kompf R., *Nadbużański zryw. Wspomnienia z lat okupacji hitlerowskiej majora Romualda Kompfa ps. „Rokicz”, byłego D-cy III Bat. 7 pp. AK*, [w:] *Zeszyty Muzealne*, t. 15, Włodawa 2008.

Szczepański A., *9 Pułk Artylerii Ciężkiej*, Pruszków 1998.

Szczepański A., *Ppłk dypl. Adam Działtowski – ostatni dowódca 9 pułku artylerii ciężkiej we Włodawie 1938-1939*, [w:] *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, pod red. M. Bema i A. Duszyka, Radom-Włodawa 2008, s. 237-250.

²² R. Kompf, *Nadbużański zryw...*, s. 23-24.

²³ [https://pl.wikipedia.org/wiki/9_Pułk_Artylerii_Ciężkiej_\(II_RP\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/9_Pułk_Artylerii_Ciężkiej_(II_RP)) (dostęp: 23.01.2018 r.)

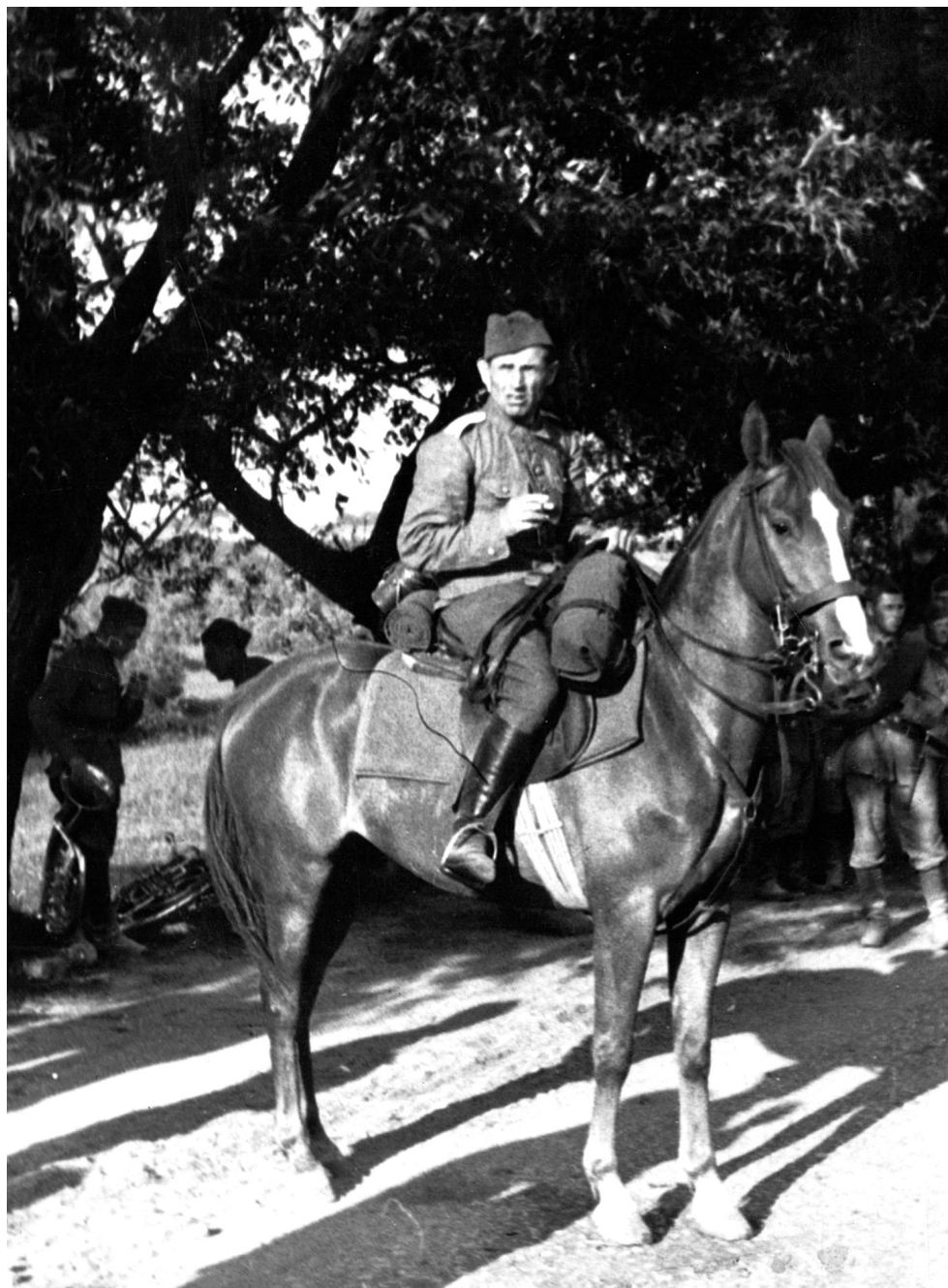
²⁴ Płk Ferdynand Müller w 1934 r. był członkiem Rady Miasta Włodawa.

²⁵ A. Szczepański, *9 Pułk Artylerii ...*, s. 24; Artykuł poświęcony ostatniemu dowódcy 9 Pułku Artylerii Ciężkiej we Włodawie można przeczytać w publikacji: A. Szczepański, *Ppłk dypl. Adam Działtowski – ostatni dowódca 9 pułku artylerii ciężkiej we Włodawie 1938-1939*, [w:] *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, pod red. M. Bema i A. Duszyka, Radom-Włodawa 2008, s. 237-250.

²⁶ Kuratorem wystawy był mgr Mariusz Telepko dyrektor Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego w latach 2013-2016. Obecnie muzeum nosi nazwę Muzeum – Zespół Synagogałny we Włodawie.



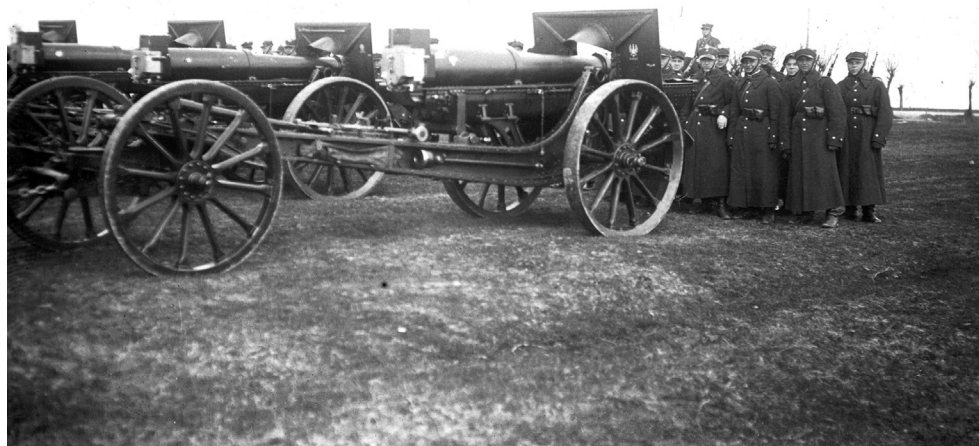
1. Żołnierze 9 PAC.



2. Jeden z żołnierzy 9 PAC na koniu.



3. Żołnierze 9 PAC.



4. Żołnierze 9 PAC na poligonie.



5. Koszary włodawskie budowane w latach 30-tych XX w.



6. Po ukończonym kursie łączności.



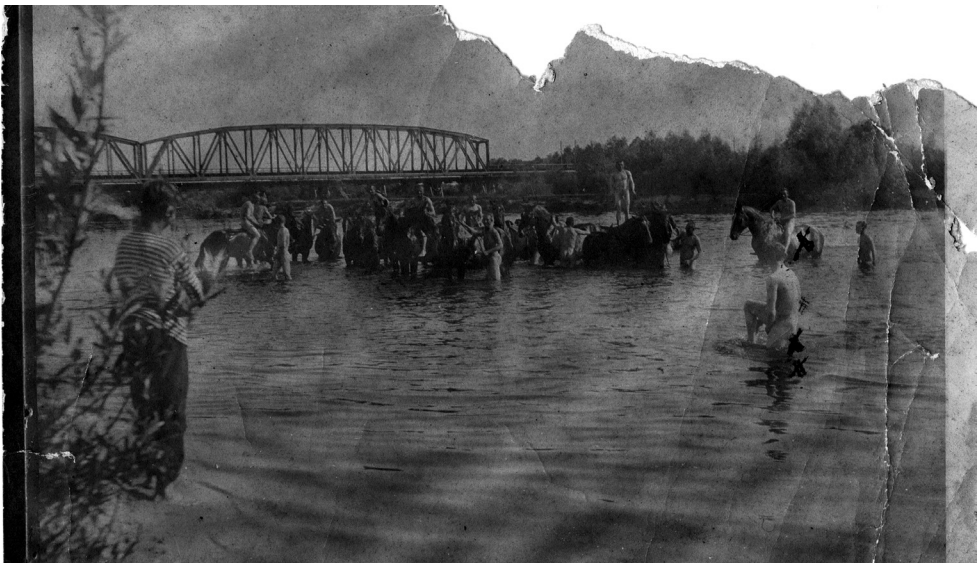
7. Żołnierze 9 PAC przy haubicy.



8. Żołnierze 9 PAC przed jednym z budynków koszar.



11. Żołnierze 9 PAC przed jednym z budynkiem koszar.
W lewym górnym rogu widać napis 9 Pułk Artylerii Ciężkiej, 1 dywizjon artylerii ciężkiej.



12. Żołnierze kąpiący się Bugu. Okolice Brześcia nad Bugiem.



13. Żołnierze 9 PAC przy haubicy.



14. Żołnierze 9 PAC przed jednym z budynków koszar.



15. Żołnierze biorą kąpiel w Bugu.



16. Żołnierze 9 PAC na wjeździe z rodzinami. Wśród cywilów jest Regina Jachimczuk.



17. Uroczysty obiad na terenie koszar 9 PAC.



18. Żołnierze wraz z rodzinami nad Bugiem.



19. Żołnierze 9 PAC przed wyjazdem mobilizacyjnym.



20. Żołnierze przed jednym z budynków koszar. Na tablicy widnieje napis I/9 P.A.C.



21. Żołnierze 9 PAC przed domem.



22. Wyjazd żołnierze z rodzinami do Tomaszówki.